

PROBLEM PRVEGA BRANJA *KRSTA PRI SAVICI* (EMPIRIČNA RAZISKAVA)

Branje klasične poezije, še zlasti Prešernove, je nekaj posebnega, na kar je v svojih raziskavah opozorila že Boža Krakar Vogel. Recepcijsko zahtevna tovrstna besedila lahko približamo današnjemu mlademu bralcu z modernizacijo, komentarizacijo, prozifikacijo in simplifikacijo. V prvih letnikih toliminske splošne gimnazije sem opravil empirično raziskavo (dijaki posameznega razreda so prebrali prvih dvanajst oktav *Krsta* v treh različicah – samo poezija, samo proza ter poezija in vzporedno proza –, branju pa je takoj sledil vprašalnik s tremi nalogami za preverjanje razumevanja), ki je dovolj prepričljivo pokazala, da je samostojno branje *Krsta pri Savici* za povprečno motiviranega slovenskega gimnazijca izjemno zahtevna naloga, da pa se bistveno izboljša razumevanje referenčnih pomenov, če imajo dijaki ob posamezni kitici tudi predstavitev verzov v prozo.

razumevanje, prvo branje, *Krst pri Savici*, Prešeren, prozifikacija

Reading classical poetry, Prešeren's poetry in particular, seems to be something special, a fact already pointed out by Boža Krakar Vogel's research. Such demanding texts can be made more comprehensible to a contemporary young reader by being modernised, commented on, turned into prose and simplified. I carried out empirical research with first year classes at Tolmin high school. Students were asked to read the first twelve octaves of *Krst (The Baptism)* in three versions: poetry only, prose only, and poetry and prose in parallel. The reading was immediately followed by a questionnaire including three reading comprehension tasks. It was clear that reading *Krst pri Savici (The Baptism on the Savica)* on one's own was an extremely hard task for the average-motivated high school student, but understanding of referential meanings can be significantly improved if, while reading, students have a prose version of each stanza at their disposal.

comprehension, first reading, *Krst pri Savici (The Baptism on the Savica)*, Prešeren, producing a prose version

1 Uvod

Prešernov *Krst pri Savici* je enfant terrible slovenske literarne vede in didaktike književnosti. Domnevamo lahko: če povzročča besedilo težave literarnim raziskovalcem, jih pri prvem branju povzročča tudi dijakom v srednji šoli. Ta romantična pesnitev, ki nedvomno sodi med pet najbolj znanih slovenskih leposlovnih besedil,¹ se je v slovenski literarni in splošni zgodovini uveljavila kot ključno besedilo (Juvan

¹ Druga štiri so prejkone *Sonetni venec*, *Deseti brat*, *Soči* in *Na klancu*.

1990: 88–95).² Prešernova pesnitev vse do današnjih dni spodbuja tako različne, pogosto diametralno nasprotno razlage in vrednotenja same pesnitve (Paternu 1994: 144–165) kot nadaljevanje medbesedilne serije.³

Zato je seveda pričakovano, da se je *Krst* kot zvezda stalnica pojavljal v vseh srednješolskih berilih od Macunovega *Cvetja slovenskiga pesništva* (1850) dalje, pogosto pa je bil predpisan tudi za obvezno domače branje. Gotovo ni naključje, da so se približno v istem času, ko so se po stoti obletnici Prešernovega rojstva razvnele razlagalne strasti prešernoslovcev (Paternu 1977: 88), zbranih na skoraj sovražnih okopih, v strokovni javnosti pojavili tudi prvi zapisi o tem, da povzroča ta romantična pesnitev tudi težave pri obravnavi v šoli. Tako je Karel Ozvald⁴ že leta 1907 v članku *Pravo svetišče za – Krst pri Savici*⁵ opozoril, da šestošolci povsem drugače doživljajo *Krst* kot osmošolci:⁶ »V šestem razredu sem *Krst pri Savici* dvoje troje let obravnaval kot epsko pesem ter dobil običajno vtis, da kot epska umetnina v mladih dušah ni pustil posebnega dojma. A toto coelo drugačen je bil *Krst* kot pristen izliv pesnikovega srca – v osmem razredu, ko so v slovstveni uri bili izpolnjeni vsi pogoji za shvačenje te umetnine kot nekake pesmi prigodnice.« Ozvald je bil torej zaradi neposredne izkušnje iz razreda prepričan, da je *Krst* recepcijsko tako zahtevno besedilo, da je njegova obravnava za šestnajstletnike neprimerna.

Glede na to, da je bil v obdobju med obema vojnama *Krst* praviloma obravnavan v tretjem letniku višje gimnazije, po drugi svetovni vojni vse do danes⁷ pa v drugem letniku gimnazij in drugih štiriletnih srednjih šol, smemo domnevati, da imajo srednješolci z razumevanjem *Krsta* lahko resne težave, to dejstvo pa potrjujejo tudi moje lastne učne izkušnje.⁸

---

² Po Juvanu mora ključno besedilo izpolnjevati tri pogoje: kanonizacijo, autonomizacijo ter trajnost in intenziteto učinkovanja. *Krst* je bil kanoniziran s pomočjo metabesedil in paraliterature ter s sprejemom v zbirko klasikov in šolska berila, iz Črtomira smo dobili obči pojem črtomirstvo, trajnost in intenziteto učinkovanja pa dokazujejo številne parodije, ki omogočajo vedno nova opomenjanja predloge (Bulovec 1975: 329–355).

³ Zadnja primera razlagalne in poustvaritvene aktualizacije Krsta sta razprava R. Močnika *Julija Primic v slovenski književni vedi* (2006) in parodija M. Kranjca *Kerst per Savizi* (2007).

⁴ Ozvald (1873–1946) je poznavalec sicer bolj znan kot kulturni pedagog in eden prvih dekanov Filozofske fakultete v Ljubljani (*Enciklopedija Slovenije* 8, 1994: 214–215), na začetku 20. stoletja pa je bil profesor na tedaj še nemški državni gimnaziji v Gorici in se je med drugim ukvarjal tudi s slovensko literarno zgodovino in didaktiko književnosti.

⁵ *Popotnik* 28/2, 42–45.

⁶ Primerljivo gre seveda za današnje dijake drugega in četrtega letnika gimnazije.

⁷ Izjema je obdobje od 1981 do 1993, ko je bila predvidena celo obravnava v prvem letniku srednje šole.

⁸ Preverjanje branja pogosto pokaže, da imajo dijaki težave že na zgodbeni ravni. Navajam enega od povzetkov zgodbe iz drugega letnika srednje ekonomske šole: »Ko je Črtomir prvič videl Bogomilo, se je na prvi pogled zaljubil. Nato se je začela vojna in Črtomir se je moral iti bojevati. Ko se je končala ta vojna, se je Črtomir skrtil nekje pri Blejskem jezeru. Tam je Črtomir zagledal Bogomilo in sta se pogovarjala. Črtomir in Bogomila sta bila skupaj do druge vojne. Nato sta se razšla in Črtomir se je moral iti spet bojevati. Pri tej vojni so zmagali kristjani.«

2 Prvo branje recepcijsko zahtevnejših besedil

Po odločitvi, da bom recepcijsko problematiko *Krsta pri Savici* podrobneje raziskal na znanstveni ravni, sem za teoretično podlago svoje empirične raziskave uporabil sodobna spoznanja o procesih branja oz. literarnega branja, kakor so jih na prelomu tisočletja v svojih monografijah predstavile Sonja Pečjak, Boža Krakar Vogel in Meta Grosman (Pečjak 1999, Krakar Vogel 2004 in Grosman 2004). Sodobna didaktika književnosti pri daljših pripovednih besedilih, ki niso predstavljena zgolj z izbranim odlomkom,⁹ predvideva dve možnosti šolske obravnave:

- a) domače branje, tj. »učencevo samostojno branje literarnega dela zunaj šole«, kateremu običajno sledita dve uri obravnave v šoli, in
- b) dolgo branje, tj. branje, ki se »dogaja v šoli, tako da učenci skupaj z učiteljem skozi daljše obdobje berejo in interpretirajo določeno literarno delo« (Krakar Vogel 2004: 108–109). Glede na to, da zahteva metoda dolgega branja večje število šolskih ur, dijaki praviloma berejo Krst pri Savici doma.

Domače branje naj bi potekalo čimbolj spontano in neobremenjeno, saj se v primeru, da dijaku »posredujejo razne razlage besedila in naložimo iskanje odgovorov na zadana vprašanja, precej zmanjša verjetnost, da bo sam dosegel prijetno in/ali zanimivo literarno doživetje« (Grosman 2004: 192).¹⁰ B. Krakar v poglavju z naslovom Književne sposobnosti natančneje razčlenjuje sposobnost literarnega branja, ki jo tvorijo štiri spoznavno-sprejemne stopnje: doživljanje, razumevanje, vrednotenje in izražanje kot dokaz bralne sposobnosti (Krakar Vogel 2004: 40–45). Doživljanje, ki ga avtorica povezuje s prvim branjem besedila, je stopnja, pri kateri »bralec spontano zazna, občuti, si predstavlja, razume zanj pomembne oz. opazne sestavine besedila, druge, ki se ne prilegajo njegovi shemi, pa prezre in pogosto [...] izreče prvo pritrdilno ali odklonilno mnenje«. Avtorica se seveda zaveda, da te spoznavno-sprejemne stopnje pri dejanskem branju potekajo prepletene, da je torej tudi doživljanje besedila odvisno od bralnega razumevanja,¹¹ torej od dekodiranja besed, besednega dostopa ter pomensko skladišne analize (Pečjak 1999: 41–47). Do povsem enakih spoznanj je pred sto leti prišel tudi že omenjeni prof. Ozvald, in sicer ravno v zvezi s Prešernovo poezijo. V knjižici z naslovom *Naši kulturni delavci v zrcalu Prešernovih poezij*¹² že na začetku zapiše:

---

⁹ *Krst pri Savici* je po veljavnem *Učnem načrtu za predmet slovenščina v gimnazijah* (1998) določen kot obvezno domače branje (str. 31), po *Učnem načrtu za predmet slovenščina v 4-letnih strokovnih in tehniških šolah* (1998) pa kot izbirno domače branje poleg izbora iz Prešernovih balad in romanc (str. 31).

¹⁰ Grosmanova v svojih razpravah izrazito poudarja pomen pozitivnega literarnega doživetja, ki ga ima za enega najpomembnejših dejavnikov pri šolski obravnavi književnosti oz. pri dijakovem razvijanju bralne zmožnosti.

¹¹ »Ker bralec ni imel priložnosti dobro razumeti besedila, se torej nanj ne more odzivati drugače kot površno in naivno, saj vidimo, da pri besedno in skladišne zahtevnih verznihih klasičnih besedilih prvi dve fazi branja z razumevanjem nista avtomatični.« (Krakar Vogel 2000/01: 131.)

¹² Ozvald piše besedo poezije z malo začetnico, ker ne misli na Prešernovo pesniško zbirko, pač pa pod vplivom italijanščine (le poesie) na njegove pesmi.

Pred leti sem nekje čital, da **Prešernovim poezijam nič ni treba komentarja** in da jih lahko vsakdo razume. Da se tej trditvi da oporekati, **o tem me je preverila lastna skušnja** pri prebiranju nesmrtnih del našega pesnika – prvaka v šoli. [...] In tukaj ti je večkrat treba ali **prav zasukane stvarne vozličke razmotati** ali pa si vsaj nazorno predočiti konkretne razmere, ki jih ima pesnitev za ozadje, ako hočeš **čitajoč v resnici imeti umetnostni užitek**. Ne eno ne drugo ni vselej lahko!¹³ (Ozvald 1905: 4.)

Ozvaldov zapis bi lahko posodobili in poenostavili takole: »Učna praksa dokazuje, da so Prešernove pesmi recepcijsko zahtevne in da je brez učiteljeve pomoči učenčevo doživljanje tovrstnih umetniških besedil močno okrnjeno.« Izhajajoč iz teh še vedno zelo aktualnih spoznanj¹⁴ sem si zastavil raziskati naslednje:

- a) katere možnosti za izboljšanje recepcije *Krsta* omogoča obravnava v šoli,
- b) koliko lahko prozifikacija poveča razumevanje besedila in izboljša njegovo sprejemanje pri prvem branju *Krsta*.

3 Šolske možnosti za izboljšanje recepcije *Krsta pri Savici pri prvem branju*

V 20. stoletju so se uveljavile štiri različne možnosti za izboljšanje recepcije starejših oz. jezikovno/slogovno zahtevnejših verznihs besedil: jezikovna posodobitev (modernizacija), dodajanje opomb (komentarizacija), predstavitev v prozo (prozifikacija)¹⁵ in splošna poenostavitev (simplifikacija). V nadaljevanju bom v zvezi s *Krstom pri Savici* natančneje predstavil prve tri možnosti, saj simplifikacija¹⁶ kot didaktična prilagoditev za šolsko rabo ne pride v poštev.

3.1 Jezikovna posodobitev (modernizacija)

Slovenska didaktična praksa pozna celovito jezikovno posodobitev le pri *Brižinskih spomenikih*. Pri besedilih iz obdobja reformacije in protireformacije (npr. P. Trubar, *Proti zidavi cerkva* in J. Svetokriški, *Na noviga lejta dan*) gre praviloma le za prepis iz bohoričice v gajico, zahtevnejša mesta pa so pojasnjena v opombah. V sodobnih izdajah Prešernovih pesmi (vse pomembnejše šolske pesmi razen

¹³ Vse poudaril Z. B. Te Ozvaldove trditve je empirično preizkusila Boža Krakar Vogel, ki je rezultate svoje znanstvene raziskave objavila v razpravi z naslovom *Obravnavanje literarne klasike v sodobni šoli – na primeru Prešerna* (Krakar Vogel 2000/01). V razpravi, ki jo je ponatisnila v *Poglavjih iz didaktike književnosti* (2004), avtorica ugotavlja, da imajo današnji mladi bralci (od osnovne šole do univerze) z razumevanjem Prešernove poezije resne težave.

¹⁴ Prim. npr.: »Ob takem nepoznavanju (zunajbesedilne realnosti) mlad bralec navadno ne obvlada potrebnega besedišča, zato besedila ne more pretvoriti niti v svoj besedilni svet niti ga razumeti. Brez razumevanja na tej globlji ravni pa si ga tudi ne more zapomniti.« (Grosman 2006: 88).

¹⁵ Po Juvanu (1990: 133–134) sem se odločil za izraz prozifikacija kot drugotno obliko besedila, in ne za izraz prozaizacija, ki je »pojav, da postane kaj prozaično, vsakdanje« – npr. prozaizacija pesniškega izraza (SSKJ 4, 1991: 266).

¹⁶ Gre za močno skrajšane in prirajane izdaje različnih klasičnih besedil v prozni obliki, ki jih npr. v Veliki Britaniji izdaja založba Longman (Longman Simplified English Series) za tiste bralce, ki uporabljajo angleščino kot drugi ali kot tuji jezik. Te simplificirane izdaje klasikov so izjemno popularne, saj so npr. *Shakespearove pripovedke* (*Tales from Shakespeare*) Charlesa in Mary Lamb od prve izdaje leta 1933 do leta 1971 kar osemnajstkrat ponatisnili.

*Zdravljice*¹⁷ izhajajo iz *Poezij* 1847, ki so bile natisnjene v gajici) so posodobitve na pravopisni, glasovni in oblikovni ravnini, besedišče pa zaradi kulta Prešernove pesniške besede ostaja nespremenjeno.¹⁸ Kolikšne možnosti za izboljšanje recepcije omogoča jezikovna posodobitev Prešernovih pesmi, nam pove primerjava med Kosovo tekstno kritično izdajo *Poezij* v Prešernovem zbranem delu (1965) in med Slodnjakovo bolj poljudno izdajo (1964), ki je večinoma služila tudi sestavljalcem novejših šolskih beril.

Za primerjavo sem izbral prvih šest oktav *Krsta pri Savici*. V Kosovi različici *Krsta* je 73 težko razumljivih besed (takih, ki niso več v rabi ali ki imajo samo zastarelo obliko, naglas ali pomen), kar je okoli 25 odstotkov vseh besed, v Slodnjakovi različici pa je še vedno 64 arhaičnih besed, to je okoli 22 odstotkov vseh. Slodnjakove posodobitve¹⁹ v glavnem sledijo jezikovnim spremembam, ki jih v zgodovini slovenskega knjižnega jezika poimenujemo kot »nove oblike«, ko je okoli leta 1850 izrazito kranjski knjižni jezik postal bolj vseslovenski. Kljub jasnemu namenu približati Prešernov jezik sodobnikom so bila Slodnjakova prizadevanja zelo omejena, saj okrajšanih besed ali besed z neobičajnim mestom naglasa ni mogel spreminjati zaradi metrične sheme,²⁰ številnih besed z arhaičnim izglasjem pa ni mogel posodobiti zaradi rime.²¹

Glede na to, da tudi po jezikovni posodobitvi ostaja ena petina težko razumljivih besed, zaključujem, da ima ta možnost za izboljšanje recepcije zahtevnega klasičnega besedila v primeru Prešerna zanemarljiv pozitivni učinek.

3.2 Dodajanje opomb (komentarizacija)

Dodajanje opomb pod črto ali na koncu besedila²² je splošna praksa tako pri zahtevnejših klasičnih besedilih kot pri novejših besedilih ne glede na literarno obliko ali zvrst. Sprotno opombe, ki pojasnjujejo bodisi manj znane podatke bodisi recepcijsko težja mesta, nedvomno olajšujejo razumevanje besedila in s tem njegovo doživljanje, čeprav lahko delujejo tudi moteče ali celo zaviralno, na kar posredno opozarja M. Grosman (2006: 112), ko razlaga recepcijske težave pri branju zahtevnejših besedil, saj trdi, da pri nas razni učbeniki »včasih vsebujejo cele slovarčke novih besed, ne upoštevajo pa dejstva, da besedilo s toliko novimi besedami postane za učenca nerazumljivo, ga demotivira in odvrča od predmeta«.²³

Ker je *Krst pri Savici* eno recepcijsko najzahtevnejših slovenskih leposlovnih besedil, ki sodi v trdo jedro slovenskega literarnega kanona, sem se najprej odločil

¹⁷ Zdravljica je bila zaradi cenzure prvič objavljena šele po marčni revoluciji leta 1848 v Bleiweisovih *Novicah* in v *Kranjski čbelici* 5, seveda že v gajici.

¹⁸ Besedišče so nekoč v Prešernovih pesmih spreminjali predvsem iz purističnih razlogov, npr. »žnablo žnabla« v »ustno ustna« v *Krstu* ali »drekaajo« v »kramljajo« in »zasrane« v »izdane« v *Novi pisariji*.

¹⁹ Roparjov – roparjev, nekdanji – nekdanji, vtrjene – utrjene, tujcam – tujcem, de – da, vender – vendar, Bleškega – Blejskega, Bleški – Blejski, gričam – gričem

²⁰ Besedo mladenčev je lahko posodobil v mladenčev, ni pa mogel zapisati mladeničev.

²¹ Vsekakor pa je vprašljivo nedosledno posodabljanje. V *Četrtem slovenskem berilu* za osnovno šolo iz leta 1943 npr. beremo: »Dni mojih lepša polovica kmalo, / mladosti leta, kmalu ste minule ...«

²² V zadnjem času se je v berilih uveljavilo zapisovanje sprotne opombe na zunanjem robu strani.

raziskati, kako so s sprotnimi opombami opremljena sorodna (tj. klasična in v verzni obliki) tuja leposlovna besedila. Tako imata *Božanska komedija* v izdaji iz leta 1971 in *Canterburyjske zgodbe* v izdaji iz leta 1996 (v obeh primerih gre za številne ponatise, torej se knjigi resnično uporabljata) obsežne opombe pod črto. V povprečju pride pri Danteju ena opomba na dva verza, povsem enaka pogostnost opomb pa je v Splošnem prologu, ki je pomensko zelo zgoščen, pri Chaucerju. Po teh merilih bi za celoten *Krst pri Savici*, ki ima 516 verzov, pričakovali približno 250 opomb. Glede na to, da je v eni novejših izdaj Prešernovih pesmi za šolsko rabo (Prešeren 2000) v redakciji Borisa Paternuja ob *Krstu pri Savici* dodanih le 15 opomb (dve za sonet *Matiju Čopu*, pet za *Uvod* in osem za *Krst*),²⁴ moramo ugotoviti naslednje: ali je primerjava z Dantejem in Chaucerjem povsem neprimerna ali pa imajo objave *Krsta* za šolsko rabo bistveno premalo dodanih opomb?

Pojasnjevalne opombe v šolskih berilih so pomemben, a povsem neraziskan kazalnik recepcijske zahtevnosti leposlovnih besedil, zato sem se odločil natančneje raziskati, koliko opomb so ob *Krstu pri Savici* dodajali posamezni sestavljavci teh beril²⁵ in koliko bi jih bilo za ustrezno recepcijo pesnitve resnično potrebno.

Primerjamo lahko samo število opomb, ki se nanašajo na zadnjih osemnajst oktav *Krsta*. Število opomb v gimnazijskih oz. srednješolskih berilih od Sketa do B. Krakar je naslednje²⁶:

Berilo	ŠO	Berilo	ŠO	Berilo	ŠO
Sket 5–6, 1886	2	Pirjevec 1, 1966	8	Kolšek 1, 1993	4
Grafenauer 3, 1925	8	Bohanec 2, 1972	4	Kos 2, 2001	2
Boršnik 5, 1948	8	Fatur 1, 1981	0	Krakar 2, 2001	8

Primerjava pokaže, da so v številu opomb med sestavljavci beril bistvene razlike. Prav tako so skoraj vsi sestavljavci čutili potrebo pojasniti besedi druid in Oglej/Akvileja, sicer pa med njimi ni nikakršne enotnosti, tako da je vseh različnih opomb kar 17. To dokazuje, da nikakor ni splošno veljavnega mnenja o tem, kaj bi bilo treba dodatno pojasniti v opombah, razen tega pa tudi ni enotno pojmovan obseg opombe, ki sega od besede oz. besedne zveze do celotnega verza: »peza«, »izmed oblakov«, »dosegel oča zmage ni sloveče«. Statistika dokazuje, da so opombam kot didaktičnemu pomagalu za izboljšanje recepcije največjo težo

²³ Da veliko število opomb lahko bistveno zmanjša ali celo onemogoči spontano vživetje v besedilo (t. i. evazorično branje ali branje z zatopljenostjo), sta v zagovoru svoje simplificirane izdaje Shakespearovih dramskih del nakazala njena avtorja, ki sta že leta 1933 trdila, da »mora bralec, ki bere knjigo v njeni izvorni podobi, pogosto segati po slovarju, s tem pa izgublja precej bralnega užitka, ki ga ponuja knjiga« (Lamb 1971: 3 – prevedel Z. B.).

²⁴ Paternu je očitno tudi po tridesetih letih še vedno mnenja, da so Prešernove pesmi lahko razumljive in ne potrebujejo večjega števila opomb.

²⁵ Prvi je celotni *Krst* opremil z nekaj opombami Jakob Sket v svoji čitanki za višje razrede gimnazije leta 1886, potem pa je njihovo število naraščalo do berila Marje Boršnik leta 1948. Kasnejša berila od leta 1972 do sodobnosti ne objavljajo več celotnega *Krsta*, pač pa večinoma le zaključno dogajanje od 35. do 53. oktave.

²⁶ Pirjevec ima povsem iste opombe kot M. Boršnik, Fatur ima samo opombe v zvezi z *Uvodom*, Kos pa ima sicer osem opomb, vendar se večina nanaša na besedilo, ki ga sploh ni v odlomku.

pripisovali avtorji *Slovenskega berila za višje razrede srednjih šol* (1948), ki ima za celotno pesnitev kar 58 opomb.²⁷ Če skušamo te opombe klasificirati, lahko ugotovimo, da gre za stvarna pojasnila imen krajev ali oseb (Bohinjsko jezero, Katona Utikana), za posodobitev arhaičnih izrazov (vunanji, z okol'ščno) ali za razlago težjih metaforičnih mest (siv'ga poglavarja, vere ščiti) ipd. Sestavljavci berila so se torej zavedali, kako zahtevno besedilo je *Krst* ravno zaradi visoke stopnje arhaičnosti in metaforičnosti.

V prvih šestih oktavah *Krsta* ima to berilo devet opomb, kar pa še vedno ni dovolj, da bi pri mlademu bralcu dosegli solidno razumevanje. Pri določanju potrebnega števila si lahko pomagamo s Karlom Ozvaldom, ki je na temelju lastnih učnih izkušenj v *Naših kulturnih delavcih* ob Prešernovi *Novi pisarji* zapisal kar 69 izčrpnih opomb. Če to število primerjamo s številom 29 opomb, ki jih ima pri *Novi pisarji* berilo Boršnikove, lahko sklepamo, da bi Ozvald v prvih šestih oktavah *Krsta* dodal kar okoli 20 opomb. Moja dejanska analiza pa pokaže, da bi glede na to, da je treba mlademu bralcu pojasniti vsa zahtevnejša arhaična in metaforična mesta (še zlasti zato, ker danes poznajo dijaki manj starinskih besed in ker se obravnava *Krst* prezgodaj), morali ta del *Krsta* recepcijsko približati z več kot 25 opombami.²⁸

Zaključimo lahko, da bi za celoten *Krst pri Savici* sorazmerno potrebovali okoli 250 opomb (razmerje v verzih: 48 proti 516), to je povprečno po eno opombo na dva verza, kar je povsem enaka pojasnjevalna gostota kot pri Danteju in Chaucerju. Glede na to, da tolikšno število opomb dejansko zelo moteče vpliva na branje in zmanjšuje bralni užitek, opombe pa niti ne rešujejo problema 90 odstotne invertiranosti verzov Prešernove pesnitve, lahko zanesljivo trdimo, da tudi s komentiranjem ne moremo zadovoljivo rešiti problema prvega branja *Krsta pri Savici*.

3.3 Prestavitev v prozo (prozifikacija)

Prozifikacija je po Gerardu Genettu, avtorju znamenitih *Palimpsestov*, poleg prevoda, verzifikacije in prestilizacije eden od primerov formalne transpozicije (Genette 1982: 237–340), ki »predlogo zgolj priličijo novemu metasistemu«, v tem primeru zahtevam prozne oblike leposlovnega besedila (Juvan 1990: 133–134). Prozifikacija se kot recepcijsko pomagalo uporablja na dva načina: kot nadomestilo recepcijsko prezahtevnega verznega izvornika ali kot didaktični dodatek za boljše razumevanje zahtevne klasične poezije.

²⁷ To je skoraj štirikrat večje število opomb, kot jih ima Patemu v izdaji leta 2000.

²⁸ Zaradi nujne ponazoritve navajam vse potrebne opombe v prvih šestih oktavah *Krsta* (48 verzov od vseh 516 verzov): oblakov vojska – nevihta, snežnikov kranjskih siv'ga poglavarja – Triglava, pokojno – mirno, vunanjega – zunanjega, somov vojska – spopad med ribami roparicami, na pokrajni – na obali, v revah – v stiskah, harpije – grške boginje maščevanja, slovenstva stebri stari – slovenska državnost in samostojnost, v šegah – v običajih, postave – zakoni, parski Tesel – bavarski vojvoda Tassilo, pod jarmom – pod pripravo za vpreganje volov, sini Slave – slovanski narodi, svit – zarja, v Kranji – na Kranjskem, jenja – neha, Katona Utikana – znanega samomorilca iz rimske dobe, pričujoče ure teže – sedanjega težkega položaja, stara vera – poganska vera starih Slovencev, osredeč – otok, božjo pot – romarski kraj, snežnikov velikani – visoke zasnežene gore, lepotije – lepote, z okolšč'no – z okolico, podoba – kip, zročeni – namenjeni, bog'nje vežo – pogansko svetišče.

Prozifikacijo za šolsko rabo lahko zaslutimo že v Levstikovem rokopisu *Nekoliko težjih reči v Prešernu*, ki ga je sicer Levstik deset let po Prešernovi smrti pripravljaj za objavo v Janežičevem *Slovenskem glasniku*. Avtor pri skoraj vsaki obravnavani pesmi na recepcijsko zahtevnejših mestih za razlago uporabi delno prozifikacijo, predvsem tako, da razrešuje problem izjemne invertiranosti Prešernovih verzov. V sonetu, posvečenem Matevžu Langusu, za katerega trdi, da je zelo težko razumljiv (Levstik 1956: 233), saj ima dejansko izjemno zapleteno metaforiko (z znamenito štiristopenjsko metaforo »sled sence zarje unstranske glorje«), najprej delno prozificira celoten sonet, potem pa še enkrat najzahtevnejšo drugo kitico:

Prešernov izvirnik

V podobah gledat' hrepeni veselje
Življenja rajskega. Sled sence zarje
Unstranske glorje, vtisnjeni v oltarje,
Ljubezni verne ohladi mu želje.

Prozifikacija

Romar hrepeni gledati v podobah veselje
rajskega življenja. V podobah zasledi šele senco
tiste zarje, ki jo ima onostranska, v oltarje
vtisnjena glorijska, in že ta senca mu hladi želje
verne ljubezni.

Opazimo lahko, da je Levstik posodobil nekatere arhaične izraze (gledat', unstranske, glorje) in predvsem približal slogovno zaznamovani besedni red sodobnemu bralcu, komaj pa se je dotaknil problema večstopenjske metaforike.

Na začetku 20. stoletja pa se je na Slovenskem prozifikacija pojavila tako v šolski teoriji kot v praksi. Ko Janko Bezjak v svoji posebni didaktiki razpravlja o šolski obravnavi epskih pesmi, navaja govorno obliko prozifikacije kot nujno didaktično sredstvo za izboljšanje recepcije nekaterih zahtevnejših pesmi: »Po napovedanem smotru preidemo k podavanju ter pripovedujemo pesem v lepi, preprosti, prozaiški obliki, toda le takrat, kadar je njena vsebina po obliki, kompoziciji in pesniškem jeziku težja od prozaiške povesti, kakor npr. pesmi *Mutec osojski*, *Turki na Slevici*, *Noč in dan*, *Brodnik*, *Atila in slovenska kraljica*, *Zvon na poti*« (Bezjak 1907: 217). Bezjakovo didaktično priporočilo je pomembno iz dveh razlogov: jasno se zaveda, katere prvine otežujejo recepcijo (zapletena oblika, zgradba in jezik) oz. čemu služi postopek prozifikacije, neposredna omemba zahtevnejših epskih pesmi pa dokazuje, da je prozifikacija še bolj potrebna pri Prešernovi poeziji, ki je recepcijsko bolj problematična kot nekatere znane Aškerčeve pesmi.

Ozvaldova šolski praksi namenjena knjižica *Naši kulturni delavci v zrcalu Prešernovih poezij* največ prostora namenja Prešernovi *Novi pisarji*. V že omenjenih zelo številnih opombah avtor recepcijsko zahtevnejša mesta razlaga tudi s pomočjo prozifikacije:

Prešernov izvirnik

Tam, kjer po stari šegi še drekajo,
kjer ne zmajêjo dost' al nič jezika,
besed nemšk' vavcev grdih ne poznajo.

Prozifikacija

Kjer se jezik tekom časa nič ni spremenil in
govorijo »še po stari šegi«, tam vsaj ne rabijo
germanizmov.

Ozvald je šel še korak dlje od Levstika, saj se je v svojih delnih prozifikacijah lotil tudi zapletene metaforike (»besed nemšk'vavcev grdih« – »germanizmov«). Še boljši primer prozifikacije pa je v *Četrtem slovenskem berilu*, ki sta ga med okupacijo leta 1943 pripravila Kristina Hafner in Franc Ločniškar. V opombi pod prvo kitico pesmi *Slovo od mladosti*, katere pesniški jezik je posodobljen v največji za Slovence še dopustni meri, sta kitico razložila z uporabo prozifikacije:

Prešernov izvirnik

Dni mojih lepša polovica kmalo,
mladosti leta, kmalu ste minule;
rodile ve ste meni cvetja malo,
še tega rož' ce so se koj osule.
Le redko upa sonce je sijalo,
viharjev jeze so pogosto rjule.
Mladost! Vendar po tvoji temni zarji
srce bridko vzdihuje: Bog te obvarji!

Prozifikacija

Pesnik se poslavlja od mladosti. Dala mu je malo veselja in sreče, pa še to, kar je užil, je trajalo le kratek čas.

Mladost mu ni prinesla lepih upov za bodočnost, pač pa je doživel mnogo bridkosti in prebil veliko bojev. Kljub temu pa se pesnik težko loči od mladosti in ji kliče: Bog te obvarji!

Pesem *Slovo od mladosti* sodi med recepcijsko najtežavnejše pesmi. Natančna analiza izvirnika te kitice pokaže, da je v njej precej teže razumljivih besed,²⁹ predvsem pa so skoraj vsi verzi invertirani oz. metaforizirani. Prozifikacija kitice v nasprotju z modernizacijo in komentarizacijo, ki sta po možnostih za izboljšanje recepcije omejeni, pri prvem branju rešuje problem arhaičnosti, invertiranosti in metaforičnosti, vseh treh dejavnikov, ki najmočneje zavirajo ustrezno razumevanje besedila. Glede na to, da prozifikacija celovito opravlja vlogo didaktične posodobitve in poenostavitve, bi v primeru dvostolpčnega zapisa avtorja berila na izhodiščni levi strani lahko pustila tudi povsem izvorno besedilo brez delne jezikovne posodobitve, tudi zato, da bi bolj motivirani učenci dobili pravo predstavo o Prešernovem pesniškem jeziku.

4 Prozifikacija kot recepcijski pripomoček pri prvem branju *Krsta pri Savici* (empirični preizkus)

Da bi na koncu svojega prispevka še empirično potrdil svoja spoznanja, da je tudi za slovenska zahtevna klasična verzna besedila prozifikacija najustreznejši didaktični pripomoček za izboljšanje recepcije oz. predvsem kognitivnega odziva dijakov, sem izvedel empirično raziskavo v treh oddelkih prvega letnika³⁰ tolminske splošne gimnazije.³¹ Vse tri oddelke je poučevala ista učiteljica slovenščine, ki je po mojih navodilih tudi izvajala preizkus, razredi pa so bili tudi povsem primerljivi po številu dijakov, razporeditvi po spolu, izobrazbi staršev in splošnem uspehu v zaključnem razredu osnovne šole.³² Pripravil sem tri vrste gradiva, in sicer je prvi

²⁹ Lepši, kmalo, kmalo, minule, rož'ce, viharjov, jeze, rjule, vendèr, zdihuje, obvarji.

³⁰ Zaradi izločitve motečih dejavnikov sem namenoma izbral prvi letnik, ko v srednjih šolah še ne obravnavajo *Krsta pri Savici*.

³¹ Pri tem mi je prijazno pomagala prof. slovenščine Marta Rutar.

razred dobil prvih dvanajst oktav *Krsta* v obliki poezije, drugi v obliki proze, tretji pa dvostolpčno,³³ s poezijo na levi strani in z dodano prozifikacijo na desni strani.³⁴ Učiteljica je dijakom najprej razdelila gradivo, ti pa so nato s tihim branjem prebrali vseh dvanajst kitic, ki so bile razmnožene obojestransko na enem listu.³⁵ Ko so vsi dijaki natančno prebrali predloženo gradivo, je učiteljica le-to pobrala in potem v vseh treh razredih razdelila enake vprašalnike, ki so vsebovali tri naloge za preverjanje razumevanja.

Zaradi dodane prozifikacije, ki že sama po sebi vključuje uporabno razumevanje izvornika, sem za preverjanje morebitnih razlik med posameznimi oddelki izbral samo naloge, s katerimi sem ugotavljal nivo besednega razumevanja in nivo interpretacijskega razumevanja,³⁶ uporabil pa sem postopek dopolnjevanja, postopek obnavljanja in postopek vprašanj (trditev), pri katerem sem izbral nalogo zaprtega tipa z več alternativnimi odgovori (Pečjak 1993: 61–62).³⁷ Navajam rezultate empiričnega preizkusa, in sicer v odstotkih pravih rešitev, saj sicer zaradi različnega števila možnih točk (1. naloga – 4, 2. naloga – 2, 3. naloga – 7) naloge niso povsem primerljive.

---

³² Število dijakov je bilo v razponu od 22 do 24, razporeditev po spolu tudi enakomerna: povsod po 10 fantov in od 12 do 14 deklet. Povprečna izobrazba staršev je nihala od 5,2 do 6,0, povprečna zaključna ocena iz osnovne šole pa od 4,1 do 4,6.

³³ Že Fedor E. Korš je v *Prešernovem albumu* zapisal: »Takšne pisatelj (pisce, op. Z. B.), posebno tiste, ki so vredni, da se imenujejo klasiki, treba je izdajati v zbornikih po dvojnem načinu. Zaradi večine bralcev, – z vnanjimi izpremembami, ki se delajo samo zato, da bi oblika, kolikor je mogoče, ne motila veselja, ki ga povzročajo prednosti vsebine ...« (Korš 1900: 810.)

³⁴ Za primer navajam prvo kitico:

Poezija

Mož in oblakov vojsko je obojno
končala temna noč, kar svetla zarja
zlati z rumen' mi žarki glavo trojno
snežnikov kranjskih siv'ga poglavarja.
Bohinjsko jezero stoji pokojno,
sledu ni več zunanjega viharja;
al somov vojska pod vodo ne mine,
in drugih roparjev v dnu globočine.

Proza

Z nočjo sta se končala tako nevihta kot vojaški
spopad, zdaj pa jutranja zarja obseva vse tri vrhove
Triglava.

Bohinjsko jezero je mirno,
saj ni več sledov viharnege vremena;
vendar se pod vodno gladino somi
in druge roparske ribe še vedno spopadajo.

³⁵ V razredu z obema literarnima oblikama je učiteljica opozorila dijake, naj berejo cik-cak, naj torej najprej preberejo posamezno kitico v izvorni obliki, za tem njeno prozifikacijo, se po potrebi še vrnejo k izvorniku, potem pa nadaljujejo z drugo kitico.

³⁶ Na teh dveh nivojih gre za poznavanje terminologije in specifičnih dejstev (najnižji nivo) ter za razumevanje povezanosti med posameznimi deli besedila oz. izločanje nekaj medsebojno odvisnih dogodkov, stališč in njim pripadajočih podrobnosti (drugi nivo) (Pečjak 1993: 57–58).

³⁷ Pri dopolnjevanju so morali dijaki vstaviti manjkajoče štiri besede v ponovno napisani šesti kitici odlomka, in sicer so bile izpuščene besede Črtomira, mladenčev, joki in Staroslav. – Pri obnavljanju je bilo potrebno označiti s številkami od 1 do 4 pravilno dogajalno zaporedje štirih izločenih kitic, pri čemer sem pazil, da nisem vključil ne prve ne zadnje oktave odlomka. Kitice so bile navedene po naslednjem zaporedju: 4. (Že, Črtomir! je treba se ločiti) – 3. (Dari opraviti bog'nji po navadi) – 1. (Al jezero, ki na njega pokrajni) – 2. (Tje na otok z valovami obdani). – Pri izbirnih trditvah zaprtega tipa so morali dijaki sedemkrat izbrati ustrezno trditev med štirimi možnostmi, s čimer je bila v veliki meri onemogočena naključna rešitev. Navajam primer za prvo in zadnjo kitico: »V jutru po spopadu med pogani in kristjani je bilo vreme a) deževno, b) oblačno, c) megleno, č) sončno.« – »Ko se Črtomir poslavlja od Bogomile in njenega očeta, a) joče le Bogomila, b) joče le Črtomir, c) jočeta oba, č) jočejo vsi trije.«

	Dopolnjevanje	Obnavljanje	Izbiranje	Skupaj
1. oddelek (poezija)	3	57	32	27
2. oddelek (proza)	10	63	66	48
3. oddelek (oboje)	13	90	68	54

Prva naloga ima pričakovano nizek odstotek pozitivnih rešitev v vseh treh oddelkih, čeprav je seveda razlika med prvo in tretjo skupino prepričljiva. Prese- netljiv pa je rezultat druge skupine, saj so v prozificirani različici besedila kar tri besede od štirih imele drugačno obliko kot v izvorniku. Druga naloga ima od vseh najvišje povprečje, saj je razbiranje poteka zgodbe očitno manj zahtevno od deko- diranja besedilnih podrobnosti. Izstopajoč visok rezultat tretje skupine gre po mojem mnenju pripisati ravno »cik-cak« branju, ki podaljša zaznavanje besedila in s tem omogoča večje pomnjenje. Tretja naloga dokazuje, da *Krst pri Savici* pri prvem branju resnično povzroča izjemne recepcijske težave, saj je ustrezne referenčne pomene besedila razbrala komaj ena tretjina dijakov splošne gimnazije, ki so brali samo pesnitev v obliki poezije. Pričakovano se razumevanje podvoji pri bralcih, ki so brali *Krst* v prozificirani obliki, saj ni bilo recepcijskih šumov zaradi arhaičnosti, invertiranosti in metaforičnosti, prav tako pa tudi pri tretji skupini, ki je brala *Krst* v obeh oblikah.

Seveda bi bilo nesmiselno trditi, da nobeden od gimnazijcev iz prve skupine ne dosega nivoja samostojnega branja, da le eden dosega nivo, ki ga omogoča pouk, in da vsi drugi sodijo v območje frustracijskega nivoja branja (Pečjak 1993: 64),³⁸ pač pa je to jasen dokaz, da imajo pri prvem branju velike težave z razumevanjem *Krsta pri Savici* in večine drugih Prešernovih pesmi tudi bodoči izobraženci.³⁹ Rezultati dijakov iz tretjega oddelka dokazujejo, da dodana prozifikacija izjemno izboljša recepcijo, saj so ti dijaki pri merjenju kognitivnega odziva dosegli za sto odstotkov višji delež pozitivnih rešitev kot dijaki prve skupine.⁴⁰

Še bolj pregledno sliko dobimo, če primerjamo samo rezultate zadnjih dveh nalog, saj prva bolj kot razumevanje preverja pomnjenje. Po tej omejitvi so dijaki prve skupine dosegli 45 odstotkov možnih točk, dijaki tretje skupine pa 79 odstotkov. Odstotek prve skupine je skoraj povsem enak rezultatu, ki ga je pri preverjanju kognitivnega odziva osnovnošolcev in gimnazijcev dobila Boža Krakar Vogel (2004: 130), štiri petine doseženih točk tretje skupine pa potrjujejo, da je prozifi-

³⁸ Samo en dijak iz prvega oddelka je dosegel več kot 40 odstotkov možnih točk, dve tretjini dijakov sta dosegli rezultat med 20 in 40 odstotki, skoraj ena tretjina pa manj kot 20 odstotkov.

³⁹ Pri obnavljanju zgodbe (2. naloga) je dosegla vse točke le ena tretjina dijakov iz te skupine, pri izbiranju ustrezne trditve (3. naloga) pa sta samo dva dijaka dosegla štiri točke od sedmih, vsi drugi pa manj kot pol možnih točk.

⁴⁰ Zanimivo je, da je poeziji dodana prozifikacija bolj pomagala dijakom moškega spola, saj so le-ti v obeh drugih skupinah dosegli odstotkovno slabši rezultat kot dijakinje, v tretjem oddelku pa so bili fantje uspešnejši od deklet, in sicer so pri obeh ključnih nalogah (razumevanje zgodbe in podrobnih dejstev) dosegli zavidljivih 95 oziroma 76 odstotkov.

kacija⁴¹ v primeru prvega branja *Krsta pri Savici* zares učinkovit didaktični pripomoček.⁴²

5 Sklep

V slovenski literarni zgodovini je splošno znano dejstvo, da je Prešernov *Krst pri Savici* že več kot sto let besedilo, ki povzroča velike težave njegovim kvalificiranim in manj kvalificiranim razlagalcem. Manj znana pa je prav tako že stoletje stara ugotovitev Karla Ozvalda, da povzroča *Krst* precejšnje recepcijske težave tudi pri obravnavi v šoli.

Krst pri Savici bi zaradi njegove recepcijske zahtevnosti morali v šoli obravnavati po metodi dolgega branja, vendar se zaradi pomanjkanja časa običajno bere kot obvezno domače branje. Boža Krakar Vogel opozarja, da je pri prvem, spontanem branju zelo pomembno doživljanje, ki pa je v primeru pomanjkljivega razumevanja besedila močno okrnjeno.

V tujini in pri nas so se uveljavili štirje načini za recepcijsko približanje zahtevnega klasičnega verzne besedila: simplifikacija, modernizacija, komentarizacija in prozifikacija. Pri nas jezikovna posodobitev zaradi kulta Prešernove pesniške besede nima večje vloge pri izboljšanju kognitivnega odziva mladih bralcev, pa tudi dodajanje številnih opomb ne rešuje celovite recepcijske problematike in omejuje bralni užitek. Prozifikacija, ki jo je (v govorni obliki) pred stoletjem priporočal že slovenski didaktik Janko Bezjak, pa pri prvem branju dejansko lahko približa zahtevno verzno besedilo in poveča njegovo razumljivost.

To je dokazal empirični preizkus med tolminskimi gimnazijci, ki je potrdil vsa prejšnja spoznanja o izjemni jezikovni zapletenosti in recepcijski zahtevnosti *Krsta pri Savici*, obenem pa izpričal, da tisti mladi bralci, ki po cik-cak metodi berejo izvirno besedilo na levi strani in njegovo formalno transpozicijo na desni strani, pri obnavljanju zgodbe in izbiranju ustreznih referenčnih pomenov dosegajo dvakrat boljše in povsem zadovoljive rezultate v primerjavi s tistimi bralci, ki berejo samo Prešernovo poezijo.

Literatura

ALIGHIERI, Dante, 1971: *Divina commedia*. Milano: Bietti.

BEZJAK, Janko, 1907: *Didaktika, 2. del: Posebno ukoslovje slovenskega učnega jezika v ljudski šoli*. Ljubljana: Slovenska šolska matica.

⁴¹ Seveda predvsem zato, ker učinkovito odstranjuje recepcijske šume zaradi izjemne arhaičnosti, inverziranosti in metaforičnosti Prešernovih pesmi.

⁴² V debati na simpoziju Obdobja je profesorica na Filozofski fakulteti v Ljubljani dr. Alojzija Zupan Sosič izrazila pomislek, da je tako početje pravzaprav nepotrebna simplifikacija. Ob tem je treba pripomniti, da je med simplifikacijo in prozifikacijo pomembna razlika, še zlasti zato, ker se v primeru slednje lahko ohrani izvorno besedilo, predvsem pa je dvostolpčno objavljane nekaterih Prešernovih pesmi namenjeno osnovnošolcem in srednješolcem, ne pa študentom, ki se lažje spopadejo z recepcijsko zahtevnejšimi besedili.

- BORŠNIK, Marja idr., 1948: *Slovensko berilo za višje razrede srednjih šol 5*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- BULOVEC, Štefka, 1975: *Prešernova bibliografija*. Maribor: Obzorja.
- CHAUCER, Geoffrey, 1996: *The Canterbury Tales*. London: Penguin Books.
- GENETTE, Gerard, 1982: *Palimpsestes: le littérature au second degré*. Paris: Seuil.
- GROSMAN, Meta, 2004: *Zagovor branja: bralec in književnost v 21. stoletju*. Ljubljana: Sophia.
- GROSMAN, Meta, 2006: *Razsežnosti branja*. Ljubljana: Karantanija.
- HAFNER, Kristina, LOČNIŠKAR, Franc, 1943: *Četrto slovensko berilo*. Ljubljana: Pokrajinska šolska založba.
- JUVAN, Marko, 1990: *Imaginarij Kersta v slovenski literaturi: medbesedilnost recepcije*. Ljubljana: Literatura.
- KORŠ, Fedor E., 1900: Nekaj o tekstu Prešernovih pesmi. *Prešernov album* (ob stoletnici pesnikovega rojstva). Ur. A. Aškerc. Ljubljana: Ljubljanski zvon.
- KRAKAR VOGEL, Boža, 2000/01: Obravnavanje literarne klasike v sodobni šoli – na primeru Prešerna. *Jezik in slovstvo* 46/4. 125–136.
- KRAKAR VOGEL, Boža, 2004: *Poglavja iz didaktike književnosti*. Ljubljana: DZS.
- KRANJC, Matej, 2007: *Kerst per Savizi*. Ljubljana: Sanje.
- LAMB, Charles and Mary, 1971: *Tales from Shakespeare*. London: Longman.
- LEVSTIK, Fran, 1956: Nekoliko težjih reči v Prešernu. *Zbrano delo* 6. Ur. A. Slodnjak. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- MACUN, Ivan, 1850: *Cvetje slovenskiga pesništva*. Trst: samozaložba.
- MOČNIK, Rastko, 2006: *Julija Primic v slovenski književni vedi*. Ljubljana: Sophia.
- OZVALD, Karel, 1905: *Naši kulturni delavci v zrcalu Prešernovih poezij*. Gorica: Narodna tiskarna.
- PATERNU, Boris, 1977: *France Prešeren in njegovo pesniško delo 2*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- PATERNU, Boris, 1994: *France Prešeren 1800–1849*. Ljubljana: Dr. Anton Kovač in Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- PEČJAK, Sonja, 1993: *Kako do boljšega branja: tehnike in metode za izboljšanje bralne učinkovitosti*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo in šport.
- PEČJAK, Sonja, 1999: *Osnove psihologije branja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- PREŠEREN, France, 1964: *Poezije in pisma*. Ur. A. Slodnjak. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- PREŠEREN, France, 1965: *Zbrano delo 1*. Ur. J. Kos. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- PREŠEREN, France, 2000: *Pesmi in pisma*. Ur. B. Paternu. Ljubljana: DZS.